

Bp Wincenty Urban, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815—1965)*, Rzym 1966 s. 555.

Dotychczas nie posiadamy podręcznika akademickiego obejmującego całość dziejów Kościoła katolickiego w Polsce aż po współczesne czasy. Prace popularno-naukowe J. Dowiata¹ i J. Tazbira² są pierwszymi syntezami do lat 1795. Natomiast KUL-owska historia „Kościoł w Polsce” doprowadzona jest do XVIII wieku włącznie³. Monografia W. Mysłki⁴ obejmuje okres międzywojenny dziejów Kościoła. Kilka lat temu plan całości dziejów Kościoła ogłosił ks. J. Umiński⁵, ale pozostało jedynie na projekcie podręcznika, Łukę za wiek XIX i XX aż po najnowsze dzieje wypełnia praca bpa W. Urbana zasłużonego badacza przeszłości Kościoła szczególnie na Śląsku. Szkoda tylko, że praca ukazała się za granicą i w Polsce jest trudno dostępna (nie wszystkie biblioteki uniwersyteckie ją posiadają).

Obszerny podręcznik oparty jest wyłącznie na wykorzystaniu dotychczasowej historiografii polskiej szczegółowo załączonej do każdego paragrafu. Nie wykorzystuje żadnych archiwaliów. W nakreśleniu tła historii powszechnej korzysta z literatury zagranicznej i to najnowszej. I tu leży niewątpliwie walor pozycji. Choć pierwsza synteza nie jest pozbawiona braków to jednak przetarta została droga do lepszych ujęć problemów.

Wielką rzeczą w pisaniu podręcznika jest właściwy rozkład materiału, a więc podział na części i rozdziały. Dobry podział stanowi o wartości dzieła a równocześnie wykazuje jaki jest stan badań i odpowiada na pytanie czy możliwa jest już synteza. Przechodząc do podziału podręcznika, autor wyróżnił 3 zasadnicze części i dokonał podziału według dziejów politycznych Polski co w omawianym okresie jest najwłaściwsze, gdyż zagadnienia polityczne wpłynęły w decydujący sposób na przemiany w życiu kościelnym. Ze względu na to, że podręcznik jest rzadkością w Polsce, przytaczam pełny spis rzeczy:

¹ J. Dowiata, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce do połowy XV w.*, Warszawa 1968 s. 239.

² J. Tazbir, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460—1795)*, Warszawa 1966 s. 210.

³ *Kościół w Polsce. Studia...* pod red. J. Kłoczowskiego. T. 1. *Sredniowiecze*, Kraków 1966 s. 576; T. 2. *Wiek XVI—XVIII*, Kraków 1970 s. 1113.

⁴ W. Mysłek, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918—1939*, Warszawa 1966 s. 663.

⁵ Ks. J. Umiński, *Plan dziejów Kościoła w Polsce*, „Nasza Przyszłość”, t. 5: 1957 s. 9—33.

Cz. I: Kościół katolicki w Polsce pod zaborem 1815—1914.

§ 1. Sytuacja ogólna Kościoła powszechnego.

1. Sytuacja Stolicy Apostolskiej.
2. Charakterystyka układu gospodarczego i społecznego, oraz ustroju politycznego na terenach polskich w trzech zaborach.
3. Wewnętrzna w każdym zaborze sytuacja Polaków i sprawa polska na terenie międzynarodowym.

§ 2. Przejawy żywotności Kościoła katolickiego w Polsce w okresie niewoli politycznej.

1. Stolica Apostolska wobec rządów zaborczych i spraw polskich.
2. Poziom duchowieństwa polskiego w trzech zaborach umysłowy, społeczny, liberalizm.
3. Polacy w trzech zaborach wobec Stolicy Apostolskiej.
4. Kościół w życiu Wielkiej Emigracji.
5. Udział Polaków w Soborze Watykańskim.
6. Wybitne jednostki katolickie wśród Polaków duchownych i świeckich.

§ 3. Zabór rosyjski. Królestwo i tereny wcielone do cesarstwa.

1. Polityka kościelna rządu wobec Rzymu i wobec Kościoła na terenach polskich.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, polityczno-narodowych.
3. Uposażenie Kościoła, kasaty, sekularyzacje, deportacje.
4. Duchowieństwo i oświata.
5. Zakony.

§ 4. Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem rosyjskim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Metropolie i diecezje.
3. Prymasostwo Królestwa Polskiego.
4. Kapituły.
5. Konsystorze.
6. Seminarium duchowne.
7. Wydziały teologiczne.
8. Akademia duchowna.
9. Kolegium duchowne rzymsko-katolickie.

§ 5. Zabór pruski: Wielkopolska, Pomorze, Śląsk.

1. Rząd wobec katolicyzmu i polskości.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, politycznych, narodowych.
3. Szkolnictwo, duchowieństwo i oświata.
4. Małżeństwa mieszane.
5. Uposażenie Kościoła, kasaty, sekularyzacje.
6. Zakony.

§ 6. Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem pruskim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Kapituły.
3. Seminarium duchowne.
4. Wrocławski Wydział teologiczny.

§ 7. Kościół w Wolnym Mieście Krakowie 1815—1846.

§ 8. Zabór austriacki.

1. Polityka kościelna Wiednia.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, politycznych, narodowych.
3. Duchowieństwo i oświata.
4. Uposażenie Kościoła.
5. Zakony.

§ 9. Dzieje ustroju pod zaborem austriackim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Metropolia.
3. Prymas Galicji.
4. Diecezje.
5. Seminarium duchowne.
6. Wydziały teologiczne.
7. Prawodawstwo kościelne.

Część II: Kościół katolicki w Polsce w latach 1914—1939.

§ 1. Ogólny przebieg wojen 1914—1920.

1. Ogólna sytuacja Kościoła Powszechnego.
2. Koniec pontyfikatu Piusa X i pontyfikat Benedykta XV.
3. Sprawa polska na terenie międzynarodowym.
4. Stolica Apostolska wobec spraw polskich.

§ 2. Zniszczenie wojenne w dziedzinie organizacji Kościoła w Polsce, moralności, oświaty, sztuki, uposażenia.

1. Polskie duchowieństwo w trzech zaborach wobec wojen, ich celów i przebiegów.
2. Praca Kościoła na terenach polskich w czasie wojennym: pasterska, organizacyjna, społeczna, charytatywna, oświatowa.
3. Wybitne jednostki w duchowieństwie katolickim i wśród świeckich katolików.

§ 3. Odrodzona Polska wobec Kościoła.

1. Watykan wobec Polski odrodzonej. Pierwsi nuncjusze.
2. Praca polskiego duchowieństwa społeczna, polityczna, oświatowa.
3. Bulla „Vixdum Poloniae unitas”, reorganizacja hierarchii. Uposażenie biskupstw i kapituł, seminarium duchowne, wydziały teologiczne, KUL, dobra sekularyzowane, kościoły sporne.
4. Zakony.
5. Zrzeszenia katolickie.
6. Wybitni duchowni i wybitni działacze katolicki.

§ 4. Pius XI i Konkordat 1925 r.

Część III: Kościół katolicki w Polsce w latach 1939—1966.

§ 1. Druga wojna światowa 1939—1945.

1. Niszczenie duchowieństwa.
2. Eksterminacja ludności polskiej.
3. Organizacja życia kościelnego w warunkach powojennych.

Spis daje obraz bogactwa problemów poruszonych w pracy. Ale bliższa lektura odkrywa, że jest on zbyt zawily i nie odzwierciedla arcybogatej treści, która zawarta jest pod niezręcznymi tytułami paragrafów czy punktów. Tytuł nie zawsze informuje w pełni o treści i dlatego wy-

daje się, że została pominięta. Zbyt karkołomne są tytuły wielu rozdziałów; by zaradzić temu konieczną jest rzeczą wprowadzić wiele podtytułów i uelastyczyć wiele nazw.

Dla przykładu proponuję dla cz. I § 3 następujące tytuły:

§ 3. Kościół w zaborze rosyjskim: 1. Polityka rządu rosyjskiego wobec Kościoła; A. w latach 1815—1830; a. Kongres Wiedeński a sprawy Kościoła w Polsce, b. organizacja Królestwa Polskiego, c. działalność antykościelna ministra Stanisława Kostki Potockiego, d. sprawa małżeństw cywilnych, e. ograniczenia pracy duszpasterskiej. B. w latach 1831—1864; a. biskupi wobec powstania listopadowego, b. „Statut Organiczny”, c. encyklika „Cum primum” potępiająca powstanie, d. ukazy rządowe paraliżujące pracę duszpasterską z 1832, 1834, 1839, 1842, 1852—53, e. represje wobec duchowieństwa, f. biskupi w akcji patriotycznej: Melchior Fijałkowski, Walenty Baranowski, g. biskupi lojalni wobec caratu: Marszewski, h. nabożeństwa patriotyczne, i. „Memoriał duchowieństwa polskiego”, j. nieugięta postawa pralata Białobrzeskiego, k. arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński, l. rola duchowieństwa w powstaniu styczniowym. C. Kościół po roku 1864; a. represje rządowe wobec Kościoła, b. zarządzenia prześladowcze wobec Kościoła Murawiewa, c. ugoda między rządem carskim a Stolicą Apostolską z 1882 roku odnośnie Kościoła w Polsce, d. nauka religii, język polski w duszpasterstwie, e. nacisk rusyfikacyjny, f. urzędowe, rosyjskie pomoce duszpasterskie „Trebnik”, g. problem prawosławnych i unitów, h. „księża rządowi” czyli lojalni wobec caratu, i. walka duchowieństwa z przyjęciem Trebnika, j. Stolica Apostolska wobec rusyfikacji, k. negatywna rola ks. P. Zelińskiego, l. przeciwstawianie się caratowi bpa Albina Symona, m. mariawityzm, n. błędy doktrynalne mariawitów.

Wydaje mi się, że taki podział paragrafu 3 jest czytelny i przejrzysty.

Pracowite dzieło niezwykle płodnego badacza wyszło co prawda w drukarni Uniwersytetu Gregoriańskiego zapewne bez korekty. Roi się od błędów ortograficznych, dużo opuszczeń liter, urwanych zdań, powtórzeń, aż niemiło czytać takie wyrażenia. Przy wydaniu drugim myślę, że znikną te błędy. Obowiązek recenzenta pozwala mi wyłowić niektóre błędy by potwierdzić zarzuty. Niewłaściwie do zaboru rosyjskiego na str. 184 włączono omówienie polsko-katolickiego Kościoła narodowego powstałego w Ameryce, należałoby ustęp przenieść do punktu 4. Kościół w życiu Emigracji Natomiast punkt f. Veto Kardynała Puzyny z punktu 4 należy włączyć do 3. Polacy w trzech zaborach wobec Stolicy Apostolskiej. Punkt 6 rozdz. 2 poświęcony wybitnym jednostkom duchownym i świeckim domaga się odpowiednich podziałów; należy najpierw omówić wybitne jednostki zarówno duchowne jak i świeckie w kraju pod trzema zaborami potem przejść do emigracji. Podział duchownych powinien obejmować: biskupi, księża, zakonnicy, zakonnice; świeccy: apostołowie świeccy, uczeni, malarze, pisarze. Konieczny jest również podział rzeczowy a więc katolickie wybitne jednostki z życia politycznego, religijnego, społecznego i kulturalnego. Przez taki podział uzyskujemy czytelność. W tym rozdziale korekty wymaga rozpiętość czasowa. Proponuję by w cz. I omówić wybitne jednostki katolickie za lata 1815—1914, cz. 2 obejmowałyby

okres 1914—1945, wreszcie cz. 3 współcześni katolicycy działacze. Przez ten podział zyskujemy, że na jednym miejscu mamy przedstawiony całokształt działalności danej osoby. Gdyż dotychczas chcąc dowiedzieć się o działalności i zasługach np. ks. Piotra Ściegiennego musimy przewertować str. 116 i 185—188 a prace społeczne ks. Stojałowskiego znajdując omówienie na stronach 123, 390—393, 401; o Maksymilian Kolbie prezentowany jest na str. 119, 487, 521—523.

Przy lekturze nasuwają się uwagi natury ogólnej. Część I podręcznika rozmieszczona jest na 428 stronach, druga już na 104 str., a trzecia liczy tylko 5 stron, dysproporcje ogromne. Część 3 mimo zapowiedzi tytułu zawiera tylko dzieje Kościoła w latach 1939—45, na tym wszystko się urywa. Wobec czego zapytanie do autora dlaczego dał fikcyjny tytuł aż do 1965 roku, wprowadzając czytelnika w błąd. Jeszcze jedno zapytanie, dlaczego tytuł podręcznika brzmi „Ostatni etap dziejów Kościoła”.. czyżby przewidywał rychły koniec, nauka niezbyt chętnie przyjmuje wyszukane, eschatologiczne tytuły.

W podręczniku nie znajdujemy zagadnień poświęconych: dziejom religijności, życia wewnętrznego Kościoła, rozwoju nauk teologicznych, działalności wydziałów teologicznych, zasługom Polaków w rozwoju teologii, prawosławnym i unitom, zakonom unickim, bazylianom, ormianom, pominięto Kościoły chrześcijańskie: luteran, kalwinów, adwentystów, metodystów, sprawy misji i misjonarzy.

Podręcznik niewątpliwie ma wielką wartość encyklopedyczną, ale dokładny podział i spis rzeczy, sporządzenie skorowidzu imiennego i rzeczowego, dalej uzupełnienie części III aż po obecne lata, zmiana tytułu po prostu na „Historia Kościoła w latach 1815—1970”, uczyni pozycję sprawniejszą i lepszą w korzystaniu i dlatego należy oczekiwać w krótkim czasie drugiego, uzupełnionego i poprawionego wydania.

Ks. Roman Nir

Ks. Józef Wieteska, *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971, ss. 238.

Z licznych kolegiat rozsianych na ziemiach Polski przedrozbiorowej, kolegiata w Łowiczu, która przetrwała do obecnych czasów, wśród 12 należących do archidiecezji gnieźnieńskiej należała do najbardziej znanych, choć najstarszą, ustanowioną w roku 1140, była łączycka. Kiedy chodzi o precedencję wśród 12 kapituł kolegiackich, to synod odbyty w Łowiczu 10 maja r. 1628 za abpa Jana Wężyka wymienia kolejność kolegiat następująco: na pierwszym miejscu łączycką, następnie łowicką, kaliską, uniejowską, wieluńską, kurzelowską, łaską, wolborską, św. Jerzego na zamku w Gnieźnie, sieradzka, choczką i kamieńską.